

ՅՈՒՇԱՊԱՏՈՒՄ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՕԳԱՆԱԻՐ

Յունիսի 23 և 24-րդ օրերը կ'անցնէին արտուժ և անորոշ: Բոլորին միտքը օր առաջ դադթեւում մտտին էր, բայց մեկնեւ լուս հրահանգը կ'ուշանար: Յունիս 25-ը սակայն Ուրմի կուտակուող գաղթողներու համար պատմական օր մը եղաւ: Առաւուսն դէմ յանկարծ լսելի եղան հրադէններու արտասովոր ձայներ: Բոլորը կարծեսցին թէ թշնամին արգէն քաղաքը մտած է: Սակայն խորաճճի աղեկ մը ճախէք, տեսէք բացառանշութիւներով, մտքը երկինք բարձրացուցած կը ցուցնէր օդանաւ մը, որ կը սաւառնէր քաղաքին վրայ: Հրացաններ, օդանաւին ուղղուած, սկսած էին իրենց համադարձը: Հակառակ այս կրակոցներուն, օդանաւը կամոց կամոց կ'իջնէր: Ճիշդաւ, ինկաւ՝ կ'աղաղակէին բոլորը միարեան, որոնց ուրախութիւնը սահման չունէր: Զի ունեցողները ձիով և ուրիշները ոտքով կը վազէին դէպի քաղաք, աչքով տեսնելու թշնամի կարծուած օդանաւը՝ որ կ'իյնար իրենց գնդակներէն վիրաւոր: Հայրս ալ, ոչ նուազ հետաքրքիր, ձեռքէն բռնած՝ օդանաւին գտնէր: Կէս ճանապարհին, տեսած հրեք ձիւսներ, որոնք օդին մէջ հրացան պարպելով՝ «աւետիս, աւետիս, Անգլիացիք եկան» աղաղակներով կը քշէին իրենց ձիերը դաշտ խռնուած ժողովուրդին բարի խոսք ապուս: Որքան քաղաք էր այդ հրեշտակային աւետիսը անոնց համար մանաւանդ, որոնք տակաւին յուսակոտորոյս կ'Ա մնային:

Վերջնական հասանք օդանաւին իջած տեղը, որ փառալիցօրէն թեւերը բացած՝ նստած էր կանաչ մարգագետնի վրայ, իրեն նախդ նախարար աչքերուն զգացած ճանաչէն և հրճուանէն ուսած և խորհրդաւորութիւն մը հազած կարծես: Զորք Ասորիներ, հրացան ի ձեռքին, օդանաւին պահապան կենալու փառքէն հրապուրուած, առգաղար կը շրջէին աղառար օդանաւին շուրջը, արգիւնելով որ հետաքրքիրները մօտենային օդանաւին,

աւելի մօտէն տեսնելու մարմաջէն բռնըւած, Մեղի ընկերացող կովկասահայ մը, չգիմանալով թողիքեայ արտայայր գլխանոցով Ասորի մը օդանաւին շուրջ տեսնելու երթեկներուն, վորձեց զուարճանալ և հարցուց. «Մեր պիտի նստի այս օդանաւին վրայ ձեր հոգեւոր պետը՝ Մարշիմոն: Միմիտ Ասորի, ցուցնելով օդանաւի կրկնակ թեւերու ճիշդ մէջտեղը, ճիշտ պիտի նստի» յարեց հպարտութեամբ: Ուրախ արամադրութիւնները արգէն առթի կը սպասէին ծիծաղի փոխուելու:

Կէս ժամուան չափ ժողովուրդին հետ օդանաւը գիտելու հաճոյքէն բուսարարուած, վերադարձանք քաղաք: Ծանապարհը տակաւ անանցանելի կը դառնար հետաքրքիրներով, վերածելով օդանաւը պատմական ուխտաաղբի մը՝ որուն կը դիմէին բոլորը:

Յունիսի 27-ի արեւ իր ճառագայթները դեռ նոր սփռած տոնախմբութենէ խոնջած Ուրմիոյ գաղթականութեան վրայ, օդի մէջէն լսելի եղաւ վերադարձող օդանաւի աղմուկը, իր հետ տանելով 80,000-ի հասնող ժողովուրդի յոյսն ու միջթարութիւնը: Օդանաւորդը, հեռուէն հաղիւ տեսանելի, ամպերու մէջէն թեւ վար երկարած, կ'երեքցնէր թաշկինակը, իբր նշան մնաք բարովի, իսկ ժողովուրդը, աչքերը երկինք բարձրացուցած, թաշկինակներ և գլխարկներ կը շարժէր, բարի ճանապարհի բացառանշութիւներով:

Օդանաւը, որ եկած էր Դուրէթի գիծին վրայ գտնուող Միանէ քաղաքէն, յայտնած էր թէ Անգլիացիներ ի վիճակի չէին առայժմ այս կողմերը գինուորական ուժ զրկելու, բայց եթէ Հայ-Ասորական աւեր կարողանային Անգլիական բանակին հետ կապ հաստատել, պիտի կրնային օգտուել մէկ կարգի ռազմաթիւքէ:

Ճիշդի Անգլիական բանակը կը լուսէր չորս կողմէն, այս էր ժողովուրդի միակ ապանով ցանկութիւնը: Վտապարտական զինուորական մարմինը արգէն սկսած էր գործնական քայլեր առնել: Զինուորներ զրկած էր քաղաքի արեւմուտք գտնուող իր ժողովուրդին որ քաշուին արեւելք, Հայաստանապատի ճամբուն վրայ, ուրկէ պիտի սկսէր գաղթը: Միևնոյն ժամանակ

այս շրջանի գեղերէն հացահատիկներ հաւաքելով ճամբու պաշար պատրաստել: Խելացի կարգադրութիւն մը՝ որուն ազուաժողովուրդը վերջէն պիտի հասկնար: Վասպուրականի գինուորական մարմինը այսկերպ պատրաստութեան մէջ էր, աշխատելով կարգի բերել գինուորական իր ուժերը և հնար եղածին չափ շատ մօրդ հաւաքել զօրանոցներուն մէջ, որոնց ծախքը պատրաստ էր հոգալու Տքթ. Շէտ: Ասորինքը սակայն, տարբեր միաքերէ տարուած, Ուրմիայէն միակելու մասագրութիւն չունէին: Կը մտածէին կապ պահել Անգլիական բանակին հետ և չգող-թել: Այդ օրերուն, քաղաքէն նոր հասնողներ կը պամմէին թէ գինուորներու կողմէն ձերբակալուած էին եօթ Պարսիկներ, որոնք Թրքական կուսէի բանակին հաց տանելէն կը վերադառնային: Անոնց լոյս տուած էր Թրքերէն լեզուով զբոսուած գոչ մը՝ Պարսիկներուն ուղղուած, որով զիմաս կը յայտարարուէր քրիստոնեաներու դէմ, հրաւիրելով զիրենք միանալու առնկական բանակին:

Հայերը սակայն ճամբու պատրաստութեան մէջ էին և օրը օրին կը սպասէին շարժուելու հրամանին: Ասորինքը այնքան ոգեւորուած էին իրենց առն տեղով, որ մարտնչան սպաննելու երեք վասպուրականցի անմեղ գեղացիներ, որոնք Ասորիներու կողմէն գրաւուած Պարսկական արտերու մէջէն քանի մը որայ ցորեն քաղելու յանձնք գործած էին: Երեսօրը շատ տեղի էր և գրգռիչ, քիչ էր մնացել որ Հայ-Ասորական ընդհարումներ պատահէին: Ընչաքաղց Ասորիներ, ագահաւի տնցելութենէն ոգեւորուած, ոչ միայն մեծ հագառութեամբ կը հսկէին իրենց արտերուն՝ այլ Պարսիկներու արտերն ալ իրենց մէջ բռնած՝ ամէն արտի կեդրոնը գրաւիչ մը անկելով սեփականացուցած էին զանոնք:

Վասպուրականցիները տեղաւորուած էին Հայտերապատի դիմին վրայ, իրենց ճամբու պաշարը պատրաստելու հետամուտ: Ասորիները, ընդհակառակն, չէին ուզեր իրենց տեղերէն շարժիլ: Անչին՝ Թէ՛ քաղաքի և Թէ՛ գիւղի բնակիչները իրենց գոյքերը քաղաք կը փոխադրէին, ծանօթ

Պարսիկներուն յանձնելու համար զանոնք ի պահ: Այն Ասորիները, որ զիրենք տարիներով կողոպտեր էին, այսօր իրենց ապրանքները կը բերէին անոնց պահպանութեան յանձնելու:

Իրերու այս դրութեան մէջ, պատահամար երևան եկաւ դաւադրութիւն մը, Ասորի բանակներու հրամանատար Աղա Պետրոսի կողմէ: Թուրք բանակէն եկած նամակ մը բռնուեցաւ, Աղա Պետրոսի հասցեով, որուն բովանդակութենէն պարզուեցաւ որ բարիժողիկ Աղա Պետրոսը, հայերէն գաղտնի, բանակցութեան մէջ էր Թուրք բանակին հետ և անձնատուութեան պայմաններ կը մշակէր: Յայտնուած զաւանանութիւնը այնքան զարհուրելի էր՝ որուն հանգուրժել անհնար կը դառնար: Վասպուրականի գինուորական մարմինը, առանց Ասորիներու կամքը հարցնելու, կ'որոշէր յարձակումի դիմել ճեղքելու ճակատը և միանալու Անգլիական բանակին: Աղա Պետրոսը, որու զաւանանութիւնը պարզուելէ յետոյ առիթ կը փնտռէր այդ տխուր տպաւորութիւնը փարատելու, ան ևս կարգի կը բերէր իր գինուորները և Յուլիո Յին, միացեալ բանակները կը քալէին դէպի արեւելք՝ Հայտերապատի ուղղութեամբ:

Յուլիո 10ին, կէսօրէն առաջ, լսելի եղան թնդանթանթան ձայներ: Պարզ էր արդէն թէ կռիւ սկսած էր մեր և թշնամի ուժերուն միջև: Ամբողջ ժողովուրդը ծռնկի եկած՝ կ'աղօթէր իր գինուորներու գինուր յաղթութեան համար: Երեկոյան, թնդանթանթան լսեցին, դիշերուան խառըր անգրտեան հրաւիրած էր երկուստեք մոլեղնօրէն կուռուղ ուժերը: Սպասուած սուրհանդակը կը հասնէր վերջապէս, յայտնելու թէ թշնամին կը գտնուէր Մազաղու գիւղը, ուրկէ ծախուած ի վերջոյ կը նահանջէր: Ուրմիոյ բանտէն աղատուելու և Անգլիական բանակին հանելու հետանկարը սուրախութեան լուսացած էր սիրտերը: Ժողովուրդին ուրախութիւնը անհայն անմարող մնաց, որովհետեւ լուր եկաւ թէ Թուրքերը գրաւած էին Ուրմիան: Տեղացի Ասորիները անտարբեր կը դիտէին մեր հապճեպ պատրաստութիւնները: Ի զուր

անցաւ մերիններու խորհուրդը որ հետեւին մեր օրինակին: Ձմեռը շարժեցուժիտք չուներ, համարան մեռնելու փոխարէն մեր գիւղերուն մէջ կ'ուզէինք: Տեսիլ: Յայտնի չեղաւ թէ այս ողորմելի Ասորիները ինչ եղան:

Հազիւ թէ գիւղէն քառորդ ժամ հեռացած գէպի Պապարլուի կամուրջը, երբ հեռուէն տեսնուելի եղաւ հսկայ թափօք մը՝ որ ազմուկով կը յառաջանար, փոշիի քողով պարուրուած: Դէմերնիս փոքրիկ կամուրջ մը կար, կիսաքանդ վիճակով, որուն վրայէն պիտի անցնէր այս տասնեակ հազարաւոր ժողովուրդը: Ամէն մարդ կ'աշխատէր ինքը տալ անցնելու կարգապահութիւն, հոսիներութիւն անձնօթէին այս նահանգի շողիներուն: Ահա է՛ մը, բնաւ կոնաակին՝ մէկ ոտքը կամուրջին կառչած, ինկած է: Իր նոյնքան ողորմելի տէրք, արիւն քրտինքի մէջ, զուր կը ճգնէր վեր հանելու զայն: Նայն վայրկեանին, կառք մը կու գար և առանց նայելու կոխելով կ'անցնէր՝ կենդանիին գիւղը ձգելով: Հոմարուն վրայ:

Ուրմիայ Պարսիկները քնացած չէին, անսնդ վարպետութեամբ Հայ-Ասորական շարժումները լրտեսելով՝ կը տեղեկանէին իրենց հաւատակից ասեկական բանակին: Ժողովուրդը Ուրմիայէն հեռանալուն պէս, զուր կը զրկէին Թուրքերուն, որոնք քաղաքէն բանակի հեռանալու պատենութեանէն խրախուսուած՝ կուշիի գծով կը ձեռնարկէին սափող յարձակման: Ասորիներ՝ որոնք ժողովուրդի քաշուկով խելքերին կորսնցուցած՝ առիթ կը փնտրէին թողուլ բանակը և խառնուել ժողովուրդին, այս յարձակումէն շրջաքաղ զրկելին գիւղերին և կը փոխէին գէպի քաղաք, առանց խորհելու թէ թշնամին գիրենք հետապնդելով քաղաք պիտի մտնէր, գիրենք ալ իրենց ժողովուրդին հետ կոտորելու: Յուլիս 18ին, երբ, հսկական Շտապ ևս մեկնած էր, ամբողջ քաղաքի Պարսիկ ազգաբնակչութիւնը, զինուած ուժէն կարգի գնացելով, դուրս կը թափէր փողոցները, օկուելու շարքը:

Հասած ենք Հայաստանի քաղաքի վայրէջք մը և անաւան ինչ կը բացուի Սուրբ Եղիշի քաղաքի քաղաքը, իր բնա-

կիչներէն պարպուած գիւղերով: Արեւ քաղցրօրէն կը բարձրանար դաշտին վերեւ, իր պապուն հառաքանքները այդ առաւօտ կարծեալ առկի պայծառօրէն կը զուսուարէին դաշտը: Ամառնային խաղաղ տառաօտ էր, գերեզմանային լուսթիւն մը սակայն պտտէր լէր ամէն կողմ. բնութեան այդ հաճելի եղանակին կը պոկուէր անոր կենդանութիւնը պարզեւք շարժումը: Ձէր կրեւր շարտար աշխատող գիւղացիներուն, հոսն աւ նախիրը լեռներու լանջին և ծաղկաւեռ դաշտին մէջ: Ձէր լուսեր կրկնապարտէին մեկամարդոտ հորովէլը, սայլերու ճոխնչը, հովիւին սիրակաթ երգը: Ձէին թաղիտեք նորադաք թաղաները, լուռ էր ամէն կողմ, միայն ազատներու երամակը կային, որոնք խորամանկ գիւլանագէտներու նման պաղարիւն, իրենց անհանգիստ կրկնողով կը թաղէին ծառէ ծառ:

Տանջուած գաղթի կարաւանը կը խուժէր քովքով շարուած գիւղերուն մէջ, առանց մտածելու թէ տէրերը կրնային թշնամի ըլլալ: Բախտերնիս լուռ էր, գիւղացիներու խումբ մը մեղմէ քիչ հեռու կողմեր և աշխարհի կը կիթէր հողէ կիթէրներուն մէջ: Զերմի ոս փրփրուն կաթը աւելի քան ախորժարէր էր: Հայտնի մօտեցաւ և Պարսիկան հինգ դուռն առաջարկեց աման մը կոթի համար: Զարմաւ նախորէն առանց դարձի տալիս մեղի մըր ուղած կաթը: Մերուի շէյխ մը մօտեցաւ և իր գրպանէն խնձոր մը հանեց և տուաւ ինծի: Ես հօրս նայեցայ, զառ ըստաւ: Հայտնի Թրքերէն շնորհակալութիւն յայտնեց, Մէլիս այս մօտեցումէն քաջալերուած, սկսաւ հարցումներ ընել հօրս փանի մը ժամեր հանգստանալէն յետոյ, Հայտնի Ե. Գնդի զինուորներուն հետ մամայ ինկանք: Քաղաքէն դուրս՝ գետի վրայ Ռուսերէն շինուած մեծ ու երկար կամուրջ մը կար, որուն վրայէն միւս կողմ անցանք: Ճանապարհը հետ երկուքի կը բաժնուէր: Բարեբախտաբար Պարսիկ մը եկաւ և Ալլանի տնուտով երգուելով, ցոյց տուաւ հիշք մամայ: Երբ մերինները մտադրեցան Պարսիկի ուղղամտութեան, ան ձեռքը իր ճերմակ ծորուքին տանելով երգում ըրաւ թէ չէր սուր. «Այս տարիքի մէջ, երբ մէկ ոտք մօտ

է գերեզմանին, ինչպէս կրնամ ձերմեղքը առնել: Ծերուկի արտայայտութեան մէջ բարի և անկեղծ մարդու մը արտայայտութիւնը կար: Ճանապարհը կ'անցնէր Պարոնական գիւղերէն: Հոս սակայն մարդոց տրամադրութիւնները բոլորովին տարբեր էին: Անոնք հաղիւ զսպուած կատաղութիւն մը ունէին իրենց վերաբերմունքին մէջ, նոյնիսկ պուտ մը ֆուր տալու կը զլանային: Միւս կողմէ, կ'ուզէին հրացաններ գնել, բայց ո՞վ կը մտածէր իր հրացանը ծախել: Մինչ մերոնք այսկերպ ճնշուած կը յառաջանայինք, 14 տարեկան Պարոնի տղեկ մը մեզի տեսնելուն պէտ, «Անգլիացիները եկան» կրկնեց իրարու ետեւէն: Հազիւ յիսուն քայլ յառաջացած, տեսնեց մեր զինուորները, որոնք ոգևորութեամբ, «Աւետի՛ս, աւետի՛ս, Անգլիացիները եկան» կ'աղաղակէին ուրախութեամբ: Անգլիացիները, ջորիները հեծած, մաքուր զգեստներով և օսուորադներով, իրենց ներկայութեամբ այնքան ոգևորեցին տառապած կարաւանը, որ աշխարհի ոչ մէկ գանձ պիտի կրնար այդքան ուրախութիւն պատճառել:

Հետզհետէ շատցող բազմութիւնը իր հետ բերաւ տխուր լուրեր: Ահոնք պատմեցին թէ Ուրմիայէն յառաջացող թշնամին, չըլլակայքի Պարոնկներուն միացած, գողթողներու ճամբան կտրեցով՝ ջարդեր է կատարել: Սուլաուզի կամուրջին քով, սակայն ո՞վ մեռած ո՞վ կ'ապրէր ոչ ոք գիտէ: Բոլոր այս կարգի յարձակումներուն ժողովուրդը ինքնաբերաբար դիմած է ինքնապաշտպանութեան՝ մղելով յուսահատ բայց կատաղի կռիւներ, և ազատուողներու ձեռք մասը իր կեանքը կը պարտէր իր սեփական ուժին և զէնքերուն: Միակ ժողովրդային մարդը կը հանդիսանար միշտ կոտոր Համբարձումեանը, որ կարաւանի վերջուորութեան կը մնար և վտանգի պահերուն ժողովրդային ոյժ կազմակերպելով վտանգը կը հեռացնէր:

Անգլիացիները, որոնք յիսնեակով մը և քանի մը գնդացիներով միայն եկած էին ժողովուրդը դիմադրելու, յայտնեցին թէ գաղթողները տակաւին պէտք է յառաջանային մինչև Թիքէն-Թէփէ, հանգիստ և անուշոք ունենալ կա-

րենալու համար: Միւս կողմէն, ժողովուրդը հետապնդող թշնամի հեծնազօրքը կը հետևէր կարաւանի յետամնացներուն, զանոնք ջարդելու պատրաստ: Կոտորածէն ճողպարածները լուր կը բերէին Սէյնկալէ կոտոր Համբարձումեանին որ նոր հասած՝ կը պատրաստուէր Անգլիացիներուն այցի երթալու, թէ թշնամին արդէն Մամաշուղ քաղաքը մտած՝ սկսեր է իր բարբարոսութիւններուն: Ժողովուրդին հետ և ժողովուրդին համար վեհ գաղափարներով տարուած Համբարձումեանը, յանկարծակիի եկած այս լուրէն, չնայած իր զինուորական մը չլինելու հանգամանքին, կը հեծնէ իր ձին և շուրջը գտնուող քանի մը զինուորներուն հետ առաջադիմական Մամաշուղ քաղաքը կը հասնի, ուր կը հանդիպի Անգլիական տարազով զինուորականներու, կը մօտենայ և կը բարեւ Անգլիերէնով: Նոյն լեզուով կը պատասխանէ իրենց սպաններէն մին: Յետոյ թշնամի խուճախէ մէկը Համբարձումեանին ընկերացող զինուորներէն մէկուն կը հարցնէ թէ որոնք են իրենց գլխաւորները: Զինուորները իրենց գլխացիները Անգլիացի կարծելով, ցոյց կու տան Համբարձումեանն ու Մուրաթ Տիոյանը: «Զարկէք հայրենիքի թշնամիներուն», կը հրամայէ Թուրքերուն պետը, ձեռքին պատրաստ բռնած սուրը իջեցնելով Համբարձումեանի վրին: Իսկ միւս զինուորները կը յարձակին Մուրաթին վրայ: Համբարձումեան առաջին իսկ հարուածէն ծանր վիրաւորուած՝ կ'իյնայ, իսկ Մուրաթ հրաման ընող սպան ապաննելէ վերջ, վեց թիթի վէրքեր օտանալով փախուտի կը դիմէ: Մերիները կը վերադառնան և գերի ինկած Պիթիսցի Գերբը և Շատախցի Արմենիկը ոպաննուած կը գտնեն: Երբ Համբարձումեանի կը մօտենան՝ ան կը բանտայ աշքերը, կը նայի և գիրենք ճանչնալով կ'ըսէ. «Ես պարտականութիւն կատարեցի, միայն զիս մի թողուք հոն»:

Կոտորին այլևս չկար: Ան ինկած էր իր պարտականութեան ճամբուն՝ ազատութեան դրան սկսին առջև: Թարգանք իր յիշատակին: Իր մարմինը Շատախցի Պողոսի դիակին հետ կ'ամփոփեն Սային կա-

ԳՐԱԴՈՍԱԿԱՆ

Հ Ա Յ Գ Ի Ր Ք Ը

1512-1800 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Մեծահասոր երկ մը՝ զոր գլուխ հանած են Նինել Ա. Ոսկանեան, Քնարիկ Ա. Կորկոտեան և Անթառամ Մ. Սալա-հան: Տպուած է Երևան, 1988 թուին:

Բովանդակութիւն. — Առաջարան, Հայ հնարիկ գիրքը և նրա մատենագիտութիւնը (էջ VII-XXV, Նինել Ոսկանեան), որուն կը յաջորդեն յառաջարաններ ուստերէն (XXXVI-XXXIV) և անգլերէն (XXXV-XLI) լեզուներով: Թաղա-ւումներ և Համառոտագրութիւններ (XLI-LI): Պայմանական նշաններ (LI): ԺՁ. Դար, էջ 1, թիւ 1-17, ԺԷ. Դար, էջ 16, թիւ 18-178, ԺԸ. Դար, էջ 133, թիւ 17 [9]-988, Անթուակիր գրքեր, էջ 753, թիւ 989-1061, էջ 779, Հայերէն հա-տուածներ և Այբուբեն պարունակող այլա-լեզու գրքեր (ԺՁ. Դար), թիւ 1062-1075, էջ 785, Սահելուած. Լրացումներ. թիւ 1076-1095:

Ապա հաւ գան Յանկեր՝ կազմուած Քնարիկ Կորկոտեանի աշխատանքով: Անձ-

նանուններ Յանկ (էջ 799-841), Վեր-նագրերի Յանկ (842-855), Տպագրութեան վայրերի և աղարանների Յանկ (856-858), Նիւթերի առարկայական Յանկ (859-861), Հառատու և զուգահեռ լեզուներով գրքերի Յանկ (862), Պատկերների Յանկ, Թուով 44 (էջ 863), Բովանդակութիւն (էջ 864):

Նկատողութիւններ. —

1. — էջ XLII, Բ. սինակ, քառիցս, Սիոն, ուղղելի՛ Սիոն: Նոյնպէս յաջորդ էլին վրայ՝ երկիցս:

2. — էջ նոյն, վարի առդ. Պոքո-յանի, ուղղելի՛ Պոքարեանի:

3. — էջ XLIII, Բ. սինակ. Պոքարեան Նորայրի յողուածը յիշուած է երկու ան-գամ՝ փոքր տարբերութիւններով. պէտք է վերածուի մէկի:

4. — էջ 3. Պատարագատեար, ԵՍԶԻ, այսինքն ՎՍ. Յակոբեանց վանքի (Կյուլ-պենկյան) Մատենադարան, Երուսաղէմ: Ուղղելի՛ Ս. Յակոբեանց վանքի Ձեռա-գրատուն: Թիւն է 3473: Տպագրութեան թուականն է 1514: Տես Սիոն, 1981, էջ 37:

5. — էջ 8, 1566, Սաղմոսարան: Մէկ օրինակ (Թերի) կը գտնուի Ս. Յակոբեանց Ձեռագրատան մէջ, 3467 թուանամարով:

6. — էջ 10, թիւ 9. Ժամագիրք-Պատարագատոյց: Ս. Թ. Ձեռագրատան թիւ 3458 հասորը կը պարունակէ Ժամա-գրքէն մաս մը (էջ 33-139) և Խորհրդա-

կալէի հանապարհի եզրին փորուած գե-րեզմանի մը մէջ: Համարաձուժեանի մահ-աւան լուրը խոր սուգով համակեց բոլորը. Ժողովուրդը այժմ կատարելապէս անգլուխ կը մնար: Անգլիական բանակը հասնելէ յետոյ մանաւանդ Համարաձուժեան ան-հրաժեշտութիւն մըն էր: Հետեաբար կո-րուածը մեծ էր և անփոխարինելի:

Կոստի Համարաձուժեան օրրանը էր վանի օդին և հողին: Ան նորագոյ առաւ Աղեհատանի Գերմանական Միտիոնարու-թեան այրուած ընդարձակ շէնք մը և հոն զետեղեց օրրանոց, հիւանդանոց և ար-հեստանոցներ: Բոյսի և ծաղիկի օրրանը և մասնագէտ, Կ. Համարաձուժեան անառ-

չըրու վանի գեղեցիկ այգիներն ու պար-տէզները: Արտասահմանէն ստացած նոր սեւերով ընդարձակ բանջարանոցներ և մրգատուններ պատրաստել առաւ:

Ամէն օր կը սիրէր վանի վերջալոյսը գիտիլ բարձունքէ մը կամ տանիքէ մը, կը հիւնար երբ վանայ ծովը կը փայլա-տակէր, կրակը կը բոցավառէր շէնքէն մանուկը: Ծնելու նախօրեակին, կը հաւա-տար թէ վանէն գաղթող Ժողովուրդը պիտի վերագառնար և այն Ժամանակ ոչ ոք պիտի կրնար տեղանա ընել մեզ, ուրովհետեւ հոն, մեր պապերու օրնուած հողին մէջ գրած ենք մեր բազկի սւժը և մեր հալալ աշխատանքի սերմը: